

Den arabiske mangfoldighed og modernitetens udfordringer

AF

JØRGEN BÆK SIMONSEN

Den arabiske verden med sine ca. 225 mio. indbyggere er en vigtig del af det moderne globale samfund. Den arabiske verden er præget af meget store regionale forskelle og uligheder. Den tæller nogle af verdens økonomisk rigeste stater (De Forenede Arabiske Emirater og Kuwait) og samtidigt nogle af verdens fattigste stater (Yemen og Sudan). Regionen råder over verdens største kendte oliereserver og er dertil geografisk rum for nogle af det internationale samfunds mest komplekse politiske konflikter: på den ene side et statsløst palæstinensiske folk og på den anden side en stor kurdisk befolkning, der i lighed med den palæstinensiske befolkning gennem dette århundrede er blevet offer for politiske aftaler indgået af andre, men med uoverskuelige menneskelige konsekvenser for den direkte involverede kurdiske befolkningsgruppe bosat i en række forskellige stater i Mellemøsten.

I den store og omfangsrige litteratur, der til stadighed udgives om forskellige sider af udviklingen i den moderne arabiske verden, er der to begreber, der benyttes igen og igen, *konflikt* og *krise*. Politologer taler om statsmagtens krise,¹ antropologer taler om den krise de traditionelle samfund er blevet bragt i eller har bragt sig selv i,² talrige historikere har

¹ Se f.eks. Gabriel Ben-Dor: *State and Conflict in the Middle East*, New York 1983 og flere indlæg i Berch Berberoglu (ed.): *Power and Stability in the Middle East*, London 1989.

² Se f.eks. Dale F. Eickelman: *The Middle East: An Anthropological Approach*, New Jersey 1981; John Gullick: *The Middle East: An Anthropological Perspective*, New York 1983 og D. Bates & A. Bassam: *Peoples and Cultures of the Middle East*, New York 1983.

forsøgt at lokalisere og kronologisk afdække en række af de politiske konflikter, der præger regionen,³ og også sociologer kan bidrage med monografier om samme tema.⁴

Ikke overraskende er begreberne i den begrænsede men dog eksisterende videnskabelige arabiske litteratur om udviklingen i den arabiske verden ofte karakteriseret af helt andre parametre. Vel anerkendes det også her, at den arabiske verden står over for en lang række udfordringer, der kræver aktiv handling og kritisk stillingtagen, men hvilken verdensdel og kultur gør ikke det? Og medens begrebet krise i den ikke-arabiske videnskabelige litteratur om udviklingen i den moderne arabiske historie tenderer til at gøre krisen/kriserne til en del af det arabiske, forholder det sig i den forbindelse anderledes i den arabiske litteratur, der igen og igen fastholder, at der heri ikke ligger noget specielt arabisk. Selvom den arabiske verden er fyldt med konflikter på alle tænkelige niveauer, så er det ikke det, der gør den specielt arabisk. Det synspunkt er nok værd at skrive sig bag øret.

Jeg skal i denne oversigtsartikel præsentere og omtale en række monografier, der gennem det seneste årti er udgivet om udviklingen i den arabiske verden. Det turde være indlysende, at en sådan oversigtsartikel ikke kan være altomfattende. Der må nødvendigvis træffes nogle valg og enkelte aspekter må vælges ud for nærmere behandling, medens andre må udelades. Anderledes kan det ikke være og da slet ikke for en region og en verden, der til stadighed gøres til genstand for undersøgelser af forskere med endog meget forskellig metodisk og tematisk tilgang til området.

Det kan være en vanskelig opgave overhovedet at følge med i den omfangsrige litteratur. Men det er der nu rådet delvis bod på. *Index Islamicus*⁵ opregnede i begyndelsen udelukkende tidsskriftartikler om alle sider af udviklingen i den islamiske verden, men siden 1977 har indekset også registreret monografier og dermed skabt et hjælpemiddel af meget stor brugsværdi for den, der i en konkret situation skal lokalisere den nyeste videnskabelige litteratur om et bestemt område eller et

³ For blot eet eksempel se Meir Zamir: *The Formation of Modern Lebanon*, London 1985. Se også *The Origins of Arab Nationalism*, ed. Rashid Khalidi, New York og London 1992. Opmærksomheden henledes også på en oversigt over studiet af arabisk nationalisme skrevet af Rashid Khalidi og trykt i *American Historical Review*, Vol.96, 1991.

⁴ Se f.eks. Bassam Tibi: *Die Krise des Modernen Islams*, Köln 1982, engelsk udgave med titlen *The Crisis of Modern Islam*, Salt Lake City 1988.

⁵ Udgivet siden 1958 i London. Fra 1977 betegnes publikationen *The Quarterly Index Islamicus*.

bestemt tema. Indeksets titel antyder ganske vist, at det dækker udviklingen i hele den islamiske verden, men af flere grunde svarer det ikke til virkeligheden. Den arabiske verden tæller ca. 20% af alle verdens muslimer, men den arabiske verden er alligevel den del af den samlede islamiske verden, der er bedst dækket ind i *Index Islamicus*. I den forbindelse bør det også fremhæves, at *Index Islamicus* i sin systematik rummer særlige indgange for den videnskabelige litteratur, der f.eks. udgives om de store kristne minoriteter i den arabiske verden.

Fortegnelsen udkommer en gang hvert kvartal og har allerede kort tid efter et værks publikation en registrering af, at nu foreligger denne eller hin monografi eller denne eller hin artikel. Der kan fra et brugsynspunkt indvendes meget mod den systematik, der ligger til grund for *Index Islamicus*, men med en smule tålmodighed giver publikationen dog brugeren de ønskede oplysninger. Desværre er der ikke referencer til anmeldelser af de registrerede monografier, og der findes intet hjælpemiddel til en lokalisering af anmeldelser af den strøm af monografier, der udgives om den arabiske verden. Enkelte tidsskrifter kan dog i den sammenhæng nævnes som garantier for grundige og omhyggelige anmeldelser af alle centrale monografier. Det gælder *International Journal of Middle East Studies*⁶ og *The Middle East Journal*.⁷ Også det mindre *Middle Eastern Studies*⁸ bør nævnes i denne forbindelse.

Studier af udviklingen i den moderne arabiske verden bedrives af en lang række forskellige forskere med indbyrdes meget forskellige metodiske indfaldsvinkler. Det er næppe muligt at klassificere den omfangsrige videnskabelige litteratur udgivet gennem det seneste årti ud fra bestemte metodiske eller tematiske parametre. Jeg har derfor i stedet valgt at præsentere en række monografier og antologier om bestemte sider af udviklingen i den arabiske verden – og her taget udgangspunkt i en række temaer, der ofte står centralt. Det gælder spørgsmålet om demokrati og om de politiske systemer i den arabiske verden; det gælder spørgsmålet om menneskerettigheder, der også ofte er genstand for diskussion og som efter alt at dømme også i det kommende årti vil forblive et af de centrale elementer, og det gælder endelig spørgsmålet om islams betydning for

⁶ London og New York 1970 ff.

⁷ Udgives siden 1947 af The Middle East Institute. Tidsskriftet rummer også en meget omhyggelig kronologi for det politiske begivenhedsforløb i de enkelte arabiske lande. Forlaget Europe i London udgiver årligt *The Middle East and North Africa*, hvor det seneste års politiske udvikling i hvert enkelt arabisk land analyseres og perspektiveres. Her kan man også finde de nyeste statistiske oplysninger om de enkelte arabiske lande.

⁸ Er udgivet i London siden 1964.

den politiske udvikling i den arabiske verden generelt.⁹ Den seneste udvikling i Algeriet har tydeligt dokumenteret, at dette forhold fortsat giver anledning til store og udbredte misforståelser og dermed også til uhensigtsmæssige mistolkninger af udviklingen i den arabiske verden. Endeligt skal der afsluttes med en præsentation af en række værker, der alle har den moderne stat som objekt, men som i kraft af deres indgangsvinkler alligevel har en generel interesse – også når diskussionen gælder andet end staten.

Demokrati og politisk stabilitet

Den politiske udvikling i den arabiske verden har gennem de seneste årtier været præget af en politisk stabilitet, der står i skarp kontrast til udviklingen i den regionale arabiske politik i 50'erne og hovedparten af 60'erne. Det er fortsat ikke ualmindeligt i den statskontrollerede presse at møde artikler og analyser af, hvorledes oppositionsgrupper i de enkelte lande med støtte fra andre arabiske stater forsøger at gøre deres interesser gældende, men sådanne udsagn er idag mere udtryk for den statskontrollerede presses kritikløse brug af overleverede udtryksformer end konkrete journalistiske forsøg på at forklare den komplekse politiske virkelighed.

I så henseende har det været karakteristisk for den politiske udvikling i den arabiske verden siden begyndelsen af 70'erne, at de forskellige statsdirigerede medier sjældnere og sjældnere benyttes til en målrettet hetz mod politiske ledere i andre arabiske stater. Det har også præget udviklingen og tendensen i den interarabiske politik siden begyndelsen af 70'erne.¹⁰

Spørgsmålet om legitimitet er central for alle politiske systemer i den arabiske verden, og med undtagelse af Egypten fra midten af 70'erne, Jordan fra midten af 80'erne og Algeriet fra foråret 1989 og frem til det maskerede militære kup i januar 1992 har graden af aktiv deltagelse fra befolkningernes side i den løbende politiske diskussion været særdeles ringe og i adskillige tilfælde helt fraværende.

Men det hører med til billedet, at den voksende interstatslige stabilitet har været med til at befordre den relative politiske liberalisering og

⁹ Den store og meget omfangsrige Encyclopedia of Islam, der har været under udgivelse siden 1954 rummer centrale opslag om alle vigtige begreber i islam. Den er til gengæld uden særlig værdi for den moderne arabiske verdens historie.

¹⁰ R. Taylor: *The Arab Balance of Power*, Syracuse 1982 og Bahgat Korany & Ali E. Hilal Dessouki (eds.): *The Foreign Politics of Arab States*, Boulder og London 1984.

åbning, der gennem 80'erne har karakteriseret størstedelen af den arabiske verden. At der er lang vej til den vesteuropæiske demokratiske tradition om én mand/kvinde én stemme er hævet over al tvivl, men det befordrer ikke bæredygtige og erkendelsesbefordrende videnskabelige forklaringsmodeller at fastholde sådanne forskelle. Det må være forskningens opgave at bidrage til en forklaring på udvikling og ændring. Hvorledes går det til, at eksempelvis det rådgivende råd, der siden Qatars uafhængighed i 1970 har siddet som en slags indirekte befolkningsgarant ved siden af den styrende al-Thani-slægt, gennem 80'erne har styrket og cementeret sin politiske placering, medens det modsatte har gjort sig gældende i Bahrayn og delvis i De Forenede Arabiske Emirater og Oman. Og hvorfor har det saudiske dynasti endelig gjort alvor af at udstikke de nærmere regler for etableringen af såkaldte shura, et arabisk ord for en rådgivende forsamling, og hvorfor oplevede Kuwait gennem 70'erne og 80'erne en række år med en politisk debat og en omend stærkt begrænset folkelig politisk deltagelse gennem valg af repræsentanter til det kuwaitiske parlament, medens det samme ikke gjorde sig gældende i nabolandet Saudi-Arabien eller for den sags skyld i de andre stater på Den Arabiske Halvø, heller ikke i det formelt revolutionære Syd-Yemen?

Eller tag udviklingen i Syrien og Irak. Baath-partiet har i Syrien og Irak udviklet en særlig udgave af den moderne arabiske stat, der nidkært våger over sin befolkning og som har satset uhørte summer på etableringen af overvågningsdirektorater, der ud over at overvåge befolkningen i almindelighed også spenderer store summer og megen energi på at overvåge hinanden. Men ikke desto mindre blev der i Syrien i 1990 afholdt valg til parlamentet, hvis resultat var ganske forusigeligt, men som alligevel sikrede en lang række uafhængige kritikere af Baath-regimet plads i landets parlament. Vi savner fortsat samlede analyser af denne meget forskellige udvikling og må i alt for høj grad fortsat affinde os med spredte generaliserende forsøg på at forklare forskelligheden – i stedet har vi monografier, der bekræfter hinanden i, at demokratiske traditioner er fraværende i den arabiske verden. Sådanne kan findes i Michael C. Hudsons »Arabic Politics. The Search for Legitimacy«¹¹ og genfindes i Alan Richards og John Waterburys »A Political Economy of the Middle East. State, Class and Economic Development«¹² eller i Arthur Goldschmidts »A Concise History of the Middle East«.¹³

¹¹ New Haven og London 1977.

¹² Boulder og Oxford 1990.

¹³ Boulder og Oxford 1991.

Det er karakteristisk for disse værker, at det er begreber og parametre fra udviklingen i den vestlige, industrialiserede og kapitalistiske verden, der i alle tilfælde er lagt til grund for de konklusioner, der drages – og i ingen tilfælde er der referencer til de forestillinger, tanker og værdier, der i den arabisk-islamiske overlevering og tradition er udviklet om begrebet politisk legitimitet. Legitimiteten udgår fra folket, sådan blev det udtrykt i Europa og sådan bør det følgelig være også andre steder.

Allerede omtalte Michael C. Hudson har i en artikel i *The Middle East Journal* rejst det spørgsmål, om den arabiske overvågningsstat er ved at falde sammen for vore øjne?¹⁴ Spørgsmålet er centralt på baggrund af den politiske udvikling i den arabiske verden gennem de seneste to årtier. Overvågningsstaten havde tilbage i 50'erne og 60'erne ikke de tekniske midler til rådighed, som dagens overvågningsystemer råder over, men uanset dette havde de dengang som nu et klart formål: at sikre den siddende magtelite informationer om, hvad der rørte sig i folk, og om konkurrerende grupper eventuelt barsler med forsøg på at skifte den siddende magtelite ud med en ny – der så over radioen vil lade befolkningen vide, at det var for dens bedre fremtid, at et magtskifte var blevet gennemført. Derfor måtte de også til stadighed rette blikket mod den øvrige arabiske verden, fordi konkurrerende ideologiske bannerførere havde for vane at underkende andre regimers politiske legitimitet og dermed tilbyde sig som støttegruppe for kritiske grupper i nabolandene, der ønskede ændringer i det bestående politiske system.

Den holdning er der nu gjort op med, fordi alle magthavere i regionen har erkendt, at den kritik de ofte rettede mod andre med føje også kunne rettes mod dem selv.¹⁵ Den bedste garanti for at modvirke at andre forsøger at blande sig er selv at undlade at blande sig i den indenrigspolitiske udvikling i de andre arabiske stater. Udsagnet kan ikke begrundes videnskabeligt al den stund, der ikke foreligger samlede analyser af, hvad der har befordret den ændrede inter-statslige politiske adfærd i den arabiske verden siden begyndelsen af 70'erne. Kun Fuad Adjami har i »The Arab Predicament. Arab Political Thought and

¹⁴ Michal C. Hudson: *After the Gulf War: Prospects for Democratization in the Arab World*, trykt i *The Middle East Journal* Vol. 45, No.3, Washington 1991.

¹⁵ Den irakiske besættelse af Kuwait august 1990 er i et perspektiv, der dækker inter-arabisk politik siden 1970 ganske å-typisk og blev da også voldsomt kritiseret og imødegået af størstedelen af den øvrige arabiske verden netop fordi den blev opfattet som en tilbagevenden til en politisk tradition, der siden 1970 ikke har været gældende i den inter-arabiske politik. Den syriske indblanding i den libanesiske borgerkrig har intet med inter-arabisk politik i den sammenhæng af skaffe. Se også Adeed Dawisha: *The Arab Radicals*, New York 1986.

Practice Since 1967«¹⁶ forsøgt at give en forklaring, idet han hertil har overtaget en række forestillinger og tanker udviklet af den marokkanske historiker Abdallah Laroui:¹⁷ Den politiske og økonomiske udvikling i den arabiske verden fra 1945 og frem til det fatale arabiske nederlag i krigen i 1967 dokumenterede, at de mange og gyldne løfter, de radikale arabiske ledere igen og igen gav om en løsning af den arabiske verdens mange problemer, ikke var andet end tomme ord, og at de derfor ikke længere kunne legitimere nogen regering eller om man vil regime.

Den bitre frugt måtte sluges og den blev slugt, og derfor bliver den politiske adfærd gennem 70'erne anderledes, end den havde været gennem de foregående årtier.¹⁸ Også PLO og den statsløse palæstinensiske befolkning drog denne lære af nederlaget i 1967 og sikrede sig gennem det følgende halve årti fuld kontrol over PLO og PLOs mange forskellige afdelinger.¹⁹ PLOs tid som redskab for ikke-palæstinensiske arabiske statslederes håb om at lancere sig selv som vor tids Salah al-Din fandt også sit endeligt efter nederlaget i 1967.

I den sammenhæng skal det fremhæves, at de officielle politiske ideologier, der i den arabiske verden har en lang tradition for at legitimere siddende regimer, gennem 70'erne og 80'erne i stigende omfang har søgt tilbage til regionens ældre historie for at legitimere sig selv og de moderne nationalstaters historiske *raison d'être*. Den irakiske propaganda har således målrettet søgt tilbage til de gamle oldtidsriger i Mesopotamien,²⁰ og i Egypten er der siden Nassers død i 1970 igen og igen brugt henvisninger til landets stolte faraoniske fortid, et forhold, der under Nassers pan-arabiske ledelse var ganske utænkeligt.²¹ Pointen er her, at det historiske udgangspunkt for den moderne faktisk eksisterende nationalstats genesis ikke bliver statens og befolkningens arabiske identitet og kultur, men derimod noget ganske andet. Set i det lys er Saddam

¹⁶ London og New York 1981. Bogen er siden genoptrykt flere gange og kom i 1991 i en helt ny udgave.

¹⁷ I værket »La Crise des intellectuels arabes«, Paris 1974 også oversat til engelsk og udgivet under titlen *The Crisis of the Arab Intellectual, Traditionalism or Historicism?*, Berkerley 1976. Se også hans *Islam et Modernité*, Paris 1987.

¹⁸ Ajami, anf. arb. Introduction.

¹⁹ Helena Cobban: *The Palestinian Liberation Organisation. People, Power and Politics*, Cambridge og New York 1984. Af de efterhånden mange biografier af Yasir Arafat er der først og fremmest grund til at fremhæve Alan Hart: *Arafat. Terrorist or Peacemaker?*, London 1984 og Andrew Gowers & Tony Walker: *Behind the Myth. Yasir Arafat and the Palestinian Revolution*, London 1990.

²⁰ Se Amatzia Baram: *Culture, History and Ideology in The Formation of Ba'hist Iraq 1968-1989*, New York 1991.

²¹ Se Anthony McDermott: *Egypt from Nasser to Mubarak. A Flawed Revolution*, London 1988.

Hussein ikke længere personifikationen af homo arabicus, men derimod af magtmennesket, der er velkendt fra alle kulturer og alle perioder af det historiske forløb.

Andre officielle ideologier i den arabiske verden er gået den modsatte vej og har i stedet fastholdt den islamiske arv som den helt centrale garant for, at fremtiden kan udvikles i overensstemmelse med den arabisk-islamiske verdens egne kulturelle værdier. Det gælder ikke mindst for staterne på Den Arabiske Halvø.²²

Egypten er den arabiske verdens folkerigeste stat, centrum for den politiske og intellektuelle debat i hele den arabiske verden og samtidig en af den arabiske verdens fattigere stater. Udviklingen i Egypten er gennem de seneste to århundreder forsøgt efterlignet i den øvrige arabiske verden. Dette mønster gentager sig fortsat. Det var Egyptens daværende præsident Anwar al-Sadat, der i 1979 sluttede fred med Israel og følgelig for en årrække blev udelukket af det voksende inter-arabiske samarbejde. Men fra midten af 80'erne indtog Egypten på ny sin plads i den regionale arabiske politik, og det vel at mærke uden at opgive endsige moderere det synspunkt, der havde præget Egyptens regionale politik siden 1979: at en politisk løsning af en række af regionens mange problemer forudsatte en anerkendelse af Israels ret til at eksistere. Den linie er siden blevet fulgt op af PLOs moderate ledelse,²³ accepteret af Jordens Kong Hussein, der i juli 1988 definitivt frasagde det jordanske krav på Vestbredden, som landet annekterede i 1950, og nu også af de kapitalstærke politiske ledere på Den Arabiske Halvø og den syriske præsident Hafiz al-Asad.²⁴

Det kan tænkes, at nogle vil tilskrive den igangværende fredsproces mellem Israel på den ene side og palæstinenserne og araberne på den anden side Den Anden Golfkrig efter Iraks besættelse af Kuwait i august 1990. Men det er næppe holdbart. Det er snarere fuldbyrdelsen af en udvikling affødt af den voksende realpolitiske adfærd, der gennem 70'erne og 80'erne har karakteriseret den arabiske verden i almindelig-

²² En fremragende analyse af det voksende pan-islamiske samarbejde mellem en række arabiske stater og den øvrige islamiske verden er gjort af Reinhard Schulze i »Islamischer Internationalismus im 20. Jahrhundert. Untersuchungen zur Geschichte der Islamischen Weltliga«, Leiden 1990. Se også Bahgat Korany: *Defending the Faith: The Foreign Policy of Saudi Arabia*, trykt i Korany & Dessouki: *The Foreign Policies of Arab States*, Boulder og London 1984 jvf. note 10.

²³ Tidsskriftet *Journal of Palestine Studies: A Quarterly on Palestinian Affairs and the Arab-Israeli Conflict* udgivet siden 1971 giver en vedvarende grundig og omhyggelig dækning af udviklingen i PLO – ofte med gengivelse af centrale dokumenter vedtaget af eksempelvis Det Palæstinensiske Nationalråd.

²⁴ En veldokumenteret biografi af Hafiz al-Asad er udgivet af Patrick Seale: *Asad. The Struggle for The Middle East*, London 1988. Anden udgave med en række rettelser blev udgivet i 1990.

hed. At den så har fået ny vind i sejlene på grund af Den Anden Golfkrig i begyndelsen af 1991 er en anden sag, men i den historiske videnskab er faktorernes orden som bekendt ikke ligegyldig.

Derfor har den politiske udvikling i Egypten siden Sadat i midten af 1970'erne ophævede Den Arabiske Socialistiske Unions monopol på den politiske magt også påkaldt sig interesse i den videnskabelige forskning. Der kan i den tilgængelige litteratur findes flere forklaringer på, hvorfor den politiske virkelighed i Egypten har ændret sig så meget siden midten af 1970'erne som tilfældet faktisk er: I maj 1990 kendte den egyptiske højesteret grundlaget for det egyptiske parlamentsvalg i 1987 for ugyldigt. Parlamentet blev herefter hjemsendt og valg til et nyt afholdt i efteråret 1990. Det er dybt tragisk, at dette skulle finde sted samtidigt med, at den amerikanske regering re-definerede sin politiske målsætning efter den irakiske invasion af Kuwait i august 1990 og ændrede »operation ørkenskjold« til »operation ørkenstorm«. Det betød, at den internationale medieverden helt glemte det revolutionerende i udviklingen i Egypten.

For egypterne og for den politiske og institutionelle udvikling i landet er det naturligvis af mindre betydning, og enkelte forskere betragter dette som en tegn på, at den politiske liberalisering, der blev påbegyndt af Sadat i midten af 70'erne, er en liberalisering, der er kommet for at blive,²⁵ medens andre er mere kritiske og fastholder, at den egyptiske demokratisering ikke er en virkelig demokratisering men en simpel politisk nødvendighed for styret i dets forhold til en række centrale med- og modspillere i det egyptiske politiske system.²⁶ Interessant nok er det afgørende argument her, at demokratiseringen i Egypten ikke for alvor har inddraget det egyptiske folk – valgdeltagelsen er forbavsende ringe og det egyptiske indenrigsministerium er stadig det ministerium, der overvåger valgene (sådanne er blevet afholdt i 1984, 1987 og 1990), når det i et retssamfund retteligt burde være justitsministeriet! Det er i denne sammenhæng mindre vigtigt – det vigtige er den proces og den dynamik de nye politiske rammer skaber for den politiske deltagelse først og fremmest i Egypten selv, men også for den afsmittende virkning den

²⁵ Det gælder Raymond A. Hinnebusch: *Egyptian Politics under Sadat: The Post-Populist Development of an Authoritarian-Modernizing State*, Boulder 1988 og Robert Bianchi: *Unruly Corporatism: Associational Life in Twentieth Century Egypt*, New York og Oxford 1989.

²⁶ Det gælder Robert Springborg: *Mubarak's Egypt: Fragmentation of the Political Order*, Boulder 1989.

politiske udvikling i den arabiske verdens folkerigeste stat med stor sandsynlighed får også på den politiske udvikling i den øvrige arabiske verden.²⁷

Menneskerettigheder, den arabiske verden og islam

De arabiske stater har gennem de seneste årtier været faste syndere i Amnesty Internationals årlige rapporter om behandlingen af politiske modstandere. At der i den sammenhæng fortsat er lang vej er hævet over al tvivl, og selv Egypten, der på et politiske niveau gennem de seneste årtier har ændret sig afgørende i forhold til tidligere, har fortsat sin tradition for massiv politisk undertrykkelse og en fuldstændig mangel på anstændig behandling af politiske modstandere.

De stater i den arabiske verden, der gennem de seneste årtier har forsøgt at legitimere sig på et udpræget islamisk grundlag, fastholder igen og igen, at islam er den sikreste garant for overholdelsen af menneskerettighederne, og eksempelvis Saudi-Arabien og Kuwait har ofret store summer på at afholde konferencer, der kan overbevise Vesten om, at begreberne islam og menneskerettigheder ikke er hinanden gensidigt udelukkende.²⁸ Det er gennem 80'erne, hvor oliepriserne har været faldende, de statslige udgifter større og virkeligheden præget af en voksende erkendelse af, at olie-eventyret en dag får ende, blevet spenderet mindre på sådanne ideologiske korstog,²⁹ medens til gengæld forskellige forskere, kraftigere end tilfældet var det i 70'erne, med et erklæret islamisk udgangspunkt har givet deres bidrag til en diskussion af forholdet mellem menneskerettigheder på den ene side og islam som en altomfattende tilværelsestolkning på den anden side.³⁰

Diskussionen af menneskerettigheder er metodisk interessant, fordi den ofte hviler på en antagelse af, at det sæt af menneskerettigheder, der blev udviklet og formuleret på en specifik europæisk historisk baggrund,

²⁷ Beslutningen om at afholde fri valg med deltagelse af mange forskellige politiske partier i det samlede Yemen i november 1992 er klart inspireret af udviklingen i Egypten.

²⁸ Se f.eks. en række oplæg publiceret af det saudiske justitsministerium efter en række internationale konferencer sponsoreret af Saudi-Arabien under titlen *Conferences of Riyadh, Paris, Vatican City, Geneva and Strasbourg on Moslem Doctrine and Human Rights in Islam Between Saudi Cononists and Eminent European Jurists and Intellectuals*, Beirut u.å.

²⁹ For en grundig analyse af de olierige arabiske staters bistand til landene i den tredje verden se Shireen Hunter: *OPEC and the Third World. The Politics of Aid*, London 1984.

³⁰ Se bl.a. Abdullahi Ahmed an-Na'im: *Toward an Islamic Reformation: Civil Liberties, Human Rights and International Law*, New York 1990.

på den ene side er uforanderligt og på den anden side har global gyldighed. Mange muslimske forskere er betaget af de positive og individuelt konstruktive muligheder, overholdelsen af de elementære menneskerettigheder giver for den politiske debat og for de muligheder, det giver for at udvikle, afprøve og forfine det individuelle værdigrundlag,³¹ men de er omvendt ikke villige til at ofre den kollektive ansvarlighed, der indgår som et centralt element i det værdigrundlag, de som muslimer er opdraget med og præget af, og som efter deres vurdering måske er det smukkeste den islamiske verden kan bidrage med i et forsøg på at justere FN's erklæring om menneskerettigheder nu hvor den nærmer sig sit 50-års-jubilæum.

Professor Ann Elizabeth Mayer har på en meget overbevisende måde fastholdt, at enten er menneskerettighederne universelle eller også er de det ikke.³² Men er de universelle, giver de et politisk-etisk problem for de politikere, der vil fastholde at de er universelle. Så er den store skurk i det internationale begivenhedsforløb, der udløste Den Anden Golfkrig ikke alene Saddam Hussein fra Takrit, men derimod nok så meget de politikere i Vesten, der fra den ene dag til den anden fandt det nødvendigt at opgive et årti gammelt og økonomisk profitabelt samarbejde med een af mange politiske leder i den arabiske verden, der aldrig har villet overholde elementære regler for det politiske samarbejde, men som dygtigt har udnyttet mulighederne til egen fordel. Og Sabah-slægten i Kuwait adskiller sig ikke principielt fra Saddam Hussein i den behandling den og dens sikkerhedspoliti giver politiske modstandere.

Den arabiske verden og den islamiske arv

Udviklingen i Algeriet gennem de seneste år har aktualiseret det problem, der rejses i Ann Elizabeth Mayers monografi om islam og menneskerettigheder. FLN-magthaverne viste sig fra magtovertagelsen i 1962 og frem til de voldsomme sociale uroligheder i efteråret 1988, som

³¹ En lang række aktive muslimske grupper i Europa har således flere gange slået fast, at deres arbejde kun er muligt fordi de europæiske værtslande anerkender og overholder en række centrale menneskerettigheder. Se Jørgen Bæk Simonsen: *Islam i Danmark. Muslimske Institutioner i Danmark 1970-1989*, Århus 1990 og Jochen Blaschke & Martin van Bruinessen (eds.): *Islam und Politik in der Türkei*, Jahrbuch zur Geschichte und Gesellschaft des vorderen und mittleren Orients, Berlin 1984.

For muslimer i Europa generelt og de forskellige vilkår, de bydes i de forskellige europæiske lande se Jørgen Nielsen: *Muslims in Western Europe, Islamic Surveys Vol. 20*, Edinburgh 1992. Nielsens gennemgang af Skandinavien er ikke på højde med hans gennemgang af forholdene i England, Frankrig og Tyskland.

³² Ann Elisabeth Meyer: *Islam and Human Rights: Tradition and Politics*, London 1992.

blev den umiddelbare anledning til den politiske selvransagelse i Algeriet, der førte til afholdelse af de første frie valg i landets historier på lokalt niveau i sommeren 1990 og på nationalt niveau i december 1991, at være endnu een af de traditionelle repræsentanter for den magtmonopolisering, der har karakteriseret den moderne arabiske verden. Men de måtte overfor en folkelig manifestation erkende, at der faktisk var grænser for, hvad den brede befolkning i længden ville acceptere.

Den vestlige verdens stiltiende accept af en militærjuntas maskerede kup ved henvisning til, at dé, der reelt havde vundet valget, ville sætte det demokratiske system ud af kraft samme dag, de overtog magten, eller ved henvisning til, at den lave folkelige deltagelse i valghandlingen i virkeligheden betød, at det var et mindretal, der kunne diktere flertallet en bestemt politik, dokumenterer på overbevisende måde det problematiske i forholdet mellem økonomisk magt og politisk etik. De ofte fremsatte udtalelser fra europæiske politikere om nødvendigheden af at kræve bl.a. de elementære menneskerettigheder overholdt blev glemt, fordi den algeriske hærs stærke mand – forsvarsminister Nizam – blev vurderet som garant for, at grupper og personer med udgangspunkt i en islamisk tradition ikke kom til magten. I den forbindelse tav alle kritiske røster, og det algeriske sikkerhedsapparat kunne sætte sin systematiske klapjagt ind på tilhængere af Den Islamiske Front til Frelse, der havde fået befolkningens støtte, dels ved lokalvalgene i sommeren 1990 og dels ved valget til et nyt nationalt parlament i december 1991.

Flere forskere har påvist, at det islamiske partis sejr ved lokalvalgene i sommeren 1990 og ved parlamentsvalget i 1991 først og fremmest var en folkelig manifestation mod FLN-styrets manglende evne til at gennemføre en politik, der kunne tilfredsstille den brede algeriske befolkning³³ og ikke i sig selv udtryk for, at den algeriske befolkning fra den ene dag til den anden var blevet fanatiske muslimer. I den sammenhæng er udviklingen i Algeriet en pendent til udviklingen i den øvrige arabiske verden og for den sags skyld til udviklingen i den islamiske verden som helhed.

Ahmad Rouadjiia har i »Les Frères et la mosquée: enquête sur le mouvement islamiste en Algérie«³⁴ for Algeriet bekræftet den udvikling, der gennem 70'erne og 80'erne generelt har karakteriseret den øvrige arabiske verden. Den officielle og i Algeriets tilfælde stærkt sækulariserede ideologi spillede fallit og forstærket af den voldsomme sociale ud-

³³ Således Robert Mortimer: *Islam and Multiparty Politics in Algeria*, trykt i *The Middle East Journal*, Vol. 45 No. 4, Washington 1991.

³⁴ Udgivet i Paris i 1991.

vikling, også Algeriet har været underkastet gennem de seneste årtier med en eksploderende urbanisering på den ene side og en kraftig udbygning af statsmagten på den anden side, har den fremkaldt en reaktion hos den almindelige befolkning, der fortsat har rod i værdier, der ligger langt fra de idealer de officielle magthaver hævdede at repræsentere.

Roudjiiia påviser på en meget overbevisende måde, hvorledes den politiske opposition i denne sammenhæng bevidst udnyttede det politiske potentiale, der er en del af den righoldige islamiske arv fra fortiden. Men Roudjiias monografi er først og fremmest overbevisende, fordi den samtidig dokumenterer forskelligheden i den islamiske bevægelse, der i foråret 1989 fandt sammen i Den Islamiske Front til Frelse – og dermed kan berolige enhver, der fejlagtigt skulle tro, at radikale muslimer har samstemmende vurderinger af fremtiden eller skulle have drømme om at etablere et globalt politisk-religiøst hegemoni baseret på islam.

I forlængelse heraf skal opmærksomheden henledes på en antologi udgivet af Mustafa al-Ahnafl, Bernard Botiveau og Franck Frégosi, der i oversættelse præsenterer en lang række af de synspunkter, der i 1990 og 1991 gjorde det nu forbudte FIS til sejrherre i de første fri valg i Algeriets historie.³⁵

Gennem det seneste årti er der udgivet et utal af monografier og antologier, der nærmere har søgt at forklare, hvorfor den politiske diskussion i den arabiske verden har været præget af grupper og personer, der med udgangspunkt i den arabiske verdens islamiske tradition har forsøgt at afstikke retningslinierne for en udviklingsstrategi, der i større omfang end tilfældet var det i de officielle ideologier gennem 50'erne og 60'erne kunne fastholde traditioner fra den arabiske verdens egen fortid og ikke alene hente sine forbilleder i en anden verden – den vestlige. John Obert Volls monografi bør i den sammenhæng fremhæves som den mest omfattende, gennemtænkte og bedst dokumenterede.³⁶ Den lange række af antologier, der gennem det sidste årti har set dagens lys, er ofte sammensat af en række forskellige forskeres bud på, hvorledes begrebet islam forholder sig til eksempelvis politisk magt,³⁷ til social

³⁵ Antologien bærer titlen *L'Algérie par ses islamistes*.

³⁶ Monografien har titlen *Islam. Continuity and Change in The Modern World*, Boulder 1992. Den bør suppleres med Hamid Enayet: *Modern Islamic Political Thought*, London 1982 og Emanuel Sivan: *Radical Islam. Medieval Theology and Modern Politics*, New Haven og London 1985.

³⁷ *Islam and Power*, eds. Alexander S. Cudsi & Ali E. Hillal Dessouki, London 1981.

udvikling,³⁸ til begrebet nationalisme³⁹ og eller til begrebet udvikling.⁴⁰ Men en række antologier gør også forsøg på gennem komparative analyser af de radikale muslimske gruppers politiske engagement at påvise, hvorledes de forskellige grupper i de enkelte arabiske lande ofte har helt specielle historiske forudsætninger for deres engagement og for deres politiske målsætning.⁴¹

Den politiske udvikling i Egypten har også været karakteriseret af aktiv deltagelse fra en række radikale islamiske gruppers side. En af de bedste samlede analyser af dette forhold skyldes Giles Kepel,⁴² men opmærksomheden skal også henledes på en lille undersøgelse foretaget af Nemat Guenene⁴³ og publiceret på anbefaling af den egyptiske professor Saad Eddin Ibrahim, der allerede i slutningen af 70'erne gennemførte den første og banebrydende interview-undersøgelse af en række fængslede radikale muslimer,⁴⁴ og dermed banede vejen for det empiriske materiale, der siden er blevet udbygget i mange andre studier om den sociale, kulturelle og økonomiske baggrund, der konkret har præget medlemmerne af de radikale islamiske grupper, og hvilke tanker og forestillinger disse er båret af i deres politiske engagement.⁴⁵

Den moderne stat og den arabiske verden

Det er velkendt, at den arabiske verden gennem det 20. århundrede er blevet opdelt i en række nationalstater, hvis faktiske udstrækning i et meget betydeligt omfang er blevet besluttet af andre. Det fritager

³⁸ Islam, Politics and Social Movements, eds. Edmund Burke & Ira M. Lapidus, Berkeley 1988.

³⁹ Islam in the Political Process, ed. James P. Piscatori, Cambridge 1983, Islam in Transition, Muslim Perspectives, eds. John J. Conohue and John L. Esposito, New York og London 1982 og James P. Piscatori: Islam in a World of Nation-States, Cambridge 1986.

⁴⁰ Islam and development, ed. John L. Esposito, Syracuse 1980 og Change and the Muslim World, eds. Phillip H. Stoddard, David C. Cuthell and Margaret W. Sullivan, Syracuse 1981.

⁴¹ Se f.eks. Islamic Resurgence in the Arab World, ed. Ali Hillal Dessouki, New York 1982 og Voices of Resurgent Islam, ed. John L. Esposito, Oxford 1983.

⁴² Le prophète et pharaon. Les Mouvements islamistes dans l'Égypte contemporaine, Paris 1984 nu også oversat til engelsk og udgivet under titlen Muslim Extremism in Egypt. The Prophet and the Pharaoh, Berkeley 1986.

⁴³ The Jihad. An Islamic Alternative in Egypt, Cairo Papers in Social Science, Vol. 2, Cairo 1986.

⁴⁴ Det skete i artiklen Anatomy of Egypt's Militant Islamic Groups, The International Journal of Middle East Studies, Vol 12, 1980.

⁴⁵ Se også Bassam Tibi: Islam and the Cultural Accommodation of Social Change, Boulder 1991.

naturligvis ikke den moderne arabiske verdens politiske ledere og befolkninger fra et medansvar for, at den arabiske verden står over for en lang række problemer. I.S. Zubaidias fremhæver i sin analyse,⁴⁶ at den arabiske verden siden historiens morgengry har været underkastet en lang række statsdannelser. Det er ikke dét, der er nyt i den arabiske verden; det nye er statens karakter, fordi den nye nationalstat – etableret af lovende eliter sammen med magter udenfor regionen – i modsætning til staterne tidligere blander sig i alle livets mangfoldige forhold.

Netop den arabiske verdens afhængighed af Vesten er også et forhold, der interesserer Hisham Shirabi i hans meget anbefalelsesværdige bog om det, han kalder neo- patriarkatet.⁴⁷ Han ser den moderne arabiske verden som præget af overleverede patriarkalske traditioner, der ikke er blevet tvunget til en strukturel ændring i takt med den voksende integrering i det globale samfund, men omvendt har udviklet sig sygeligt i takt med, at den arabiske verden er blevet kontrolleret af regimer og politiske systemer, der har kunnet opretholde den faktisk eksisterende magtfordeling. Shirabi afslører efter min vurdering i sin bog flere næsten naive synspunkter på de frihedsværdier, der hævdes at være karakteristiske for den vestlige verden, men det ændrer ikke ved det forhold, at bogen fortjener diskussion og opmærksomhed – også fordi den fremhæver, at det politiske magtmisbrug, der gennem de seneste årtier har præget dagligdagen i den moderne arabiske verden, kun har været muligt fordi det er udøvet i en kontekst, hvor det har befordret bestemte for den vestlige verden fordelagtige fordele.

I det hele taget kan det anbefales at stifte bekendtskab med et større værk udgivet på baggrund af et forskningsprojekt organiseret af det italienske udenrigspolitiske institut i Rom, som har involveret en lang række yngre forskere, overvejende arabere. Projektet er afsluttet, og de mange enkelt-studier udgivet i fire bind, der er tematisk opdelt. Bind 1⁴⁸ giver en række bidrag til forståelse af, hvorfor den arabiske verden blev opdelt i de moderne nationalstater, vi kender idag. Bind 2 fokuserer på en række analyser af den økonomiske struktur i de moderne arabiske stater og er måske det samlede værks bedste og mest interessante.⁴⁹ Bind 3

⁴⁶ Islam, the People and the State, London 1989. Se også P.J. Vatikotis: Islam and the State, London og New York 1987, der dog ikke lever op til sit løfte.

⁴⁷ Neopatriarchy: A Theory of Distorted Change in the Arab Society, Oxford og New York 1988.

⁴⁸ The Foundation of the Arab State, ed. G. Salamé, London 1987.

⁴⁹ The Rentier State, eds. H. Beblawi & G. Luciani, London 1987.

præsenterer en række analyser af de arabiske nationalstaters stabilitet,⁵⁰ og endelig giver værkets bind 4 en række bud på, hvorledes den voksende arabiske integration, vi har set vokse frem i 70'erne og 80'erne, ser ud til at forme sig i det kommende årti.⁵¹ Vi har på dansk en sammenlignende studie af den industrielle udvikling og statens udbygning i Irak, Egypten og Saudi-Arabien,⁵² men ingen bør undgå at stifte bekendtskab med *Nation, State and Integration in the Arab World*.

⁵⁰ *Beyond Coercion: the Durability of the Arab State*, ed. A. Dawisha & I.W. Zantman, London 1988. Se også *Power and Stability in the Middle East*, ed. Berch Berberoglu, London 1989.

⁵¹ *The Politics of Arab Intergration*, ed. G. Luciani & G. Salamé, London 1988. De fire bind under eet er udgivet under titlen *Nation, State and Integration in the Arab World*.

⁵² Gorm Rye Olsen: *Økonomi og Politik i Den Arabiske Verden*, 2 vols., København 1987.